

О‘ЗБЕК TILIDAGI OMONIM VA PARONIMLARNI LUG‘ATLASHTIRISH MASALALARI

Usmonova Odina Siddikovna

Andijon davlat chet tillari instituti

Umumiy va qiyosiy tilshunoslik

kafedrasi dotsent v.v.b. filologiya fanlari

bo‘yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy maslahatchi

Akbarova Faridaxon Botirali qizi ADCHTI talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘zbek tilidagi omonim va paronim so‘zlarning lingvistik xususiyatlari hamda ularni lug‘atlashtirish muammolari tahlil qilinadi. Omonim va paronim birliklarning shakl va ma‘no jihatdan o‘xshashligi ularni tizimlashtirishda qiyinchiliklar tug‘diradi. Maqolada mavjud lug‘atlar asosida ushbu birliklarni ajratish, tavsiflash va izohlash usullari ko‘rib chiqiladi hamda takliflar beriladi.

Kalit so‘zlar: omonim, paronim, leksikologiya, lug‘at, semantika, tilshunoslik.

Аннотация. В статье рассматриваются особенности омонимов и паронимов в узбекском языке, а также проблемы их лексикографического описания. Сходство формы и значения данных единиц создает трудности при их систематизации. Анализируются существующие словари и предлагаются пути совершенствования их описания.

Ключевые слова: омонимы, паронимы, лексикография, словарь, семантика, языкознания.

Abstract. This article analyzes homonyms and paronyms in the Uzbek language and the challenges of their lexicographic description. The similarity in form and meaning of these units complicates their classification. The study examines existing dictionaries and suggests ways to improve their representation.

Keywords: homonyms, paronyms, lexicography, dictionary, semantics, linguistics.

Til — insoniyat jamiyatining eng muhim aloqa vositasi bo‘lib, uning asosiy boyligi lug‘at tarkibi hisoblanadi. Tilning lug‘at boyligi doimiy ravishda rivojlanib boradi, yangi so‘zlar paydo bo‘ladi, ayrim so‘zlarning ma‘nosi kengayadi yoki o‘zgaradi. Til lug‘at tarkibida so‘zlar o‘zaro turli semantik munosabatlarga kirishadi. Bunday semantik munosabatlarga sinonimiya, antonimiya, omonimiya va paronimiya kiradi. Ushbu hodisalar tilning leksik-semantik tizimini tashkil etadi va tilshunoslikning leksikologiya bo‘limida o‘rganiladi. Bu haqda o‘zbek tilshunosi A. Hojiyev o‘zining leksikologiyaga oid tadqiqotlarida batafsil ma‘lumot bergan.¹

Tilshunoslikda shakl va ma‘no munosabatlari asosida so‘zlar turli guruhlariga ajratiladi. Shakli bir xil, ammo ma‘nosi har xil bo‘lgan so‘zlar omonimlar deyiladi. Talaffuzi yoki yozilishi o‘xshash, ammo ma‘nosi boshqa bo‘lgan so‘zlar esa paronimlar deb ataladi. Ushbu ikki hodisa ko‘pincha bir-biriga yaqin bo‘lgani sababli ularni ajratish tilshunoslikda muhim masalalardan biri hisoblanadi. Bu haqda Sh. Rahmatullayev hozirgi o‘zbek adabiy tiliga oid darsliklarida omonim va paronimlarning leksik tizimdagi o‘rni haqida alohida to‘xtalib o‘tadi.²

Omonim va paronimlar nafaqat nazariy tilshunoslik uchun, balki amaliy tilshunoslik, ayniqsa leksikografiya, ya‘ni lug‘at tuzish nazariyasi va amaliyoti uchun ham muhim ahamiyatga ega. Lug‘at tuzishda so‘zlarning ma‘nosini aniq izohlash, ularni shakl va ma‘no jihatdan to‘g‘ri tasniflash, omonim va ko‘p ma‘noli so‘zlarni

¹ Hojiyev A. **O‘zbek tili leksikologiyasi.** – Toshkent: O‘qituvchi nashriyoti, 2002

² Rahmatullayev Sh. **Hozirgi o‘zbek adabiy tili.** – Toshkent: Universitet nashriyoti, 2010.

bir-biridan ajratish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Tilshunos G'. Abdurahmonov lug'at tuzish jarayonida ayniqsa omonim va paronimlarni berishda ko'plab muammolar yuzaga kelishini ta'kidlaydi.³ O'zbek tilida omonim va paronim so'zlar anchagina bo'lib, ular tilning boyligi va rivojlanganligini ko'rsatadi. Masalan, *ot, yuz, ko'k, bog'* kabi ko'plab omonim so'zlar mavjud. Shuningdek, *iqtisodiy – iqtisodiyot, adres – adresat, effekt – effektiv* kabi paronim so'zlar ham anutqda ko'p uchraydi. Bunday so'zlarni lug'atlarda to'g'ri berish, ularning ma'nolarini aniq izohlash, misollar bilan ko'rsatish lug'atlarning ilmiy va amaliy ahamiyatini oshiradi. Bu masalalar o'zbek tilining izohli lug'atini tuzish jarayonida ham muhim bo'lgan.⁴

Hozirgi zamon tilshunosligida leksikografiya jadal rivojlanmoqda, ayniqsa elektron lug'atlar yaratish, lug'at maqolalarini takomillashtirish, so'zlarning semantik tuzilishini aniqroq ko'rsatish kabi masalalar dolzarb hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan omonim va paronimlarni lug'atlashtirish masalalarini o'rganish muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Paronimiya tilshunoslikda shaklan o'xshash, ammo ma'nosi turlicha bo'lgan so'zlar o'rtasidagi semantik munosabatni ifodalaydi. Paronimlar talaffuzi, yozilishi yoki morfologik tarkibi jihatidan bir-biriga yaqin bo'ladi, lekin ularning ma'nolari boshqa-boshqa bo'ladi. Shu sababli paronimlar nutqda, ayniqsa yozma nutqda ko'pincha chalkash qo'llanadi. Tilshunoslikda paronimlar uslubiy xatolar bilan ham bog'liq holda o'rganiladi. Bu haqda tilshunos olimlar paronimlarni nutq madaniyati bilan ham bog'liq hodisa sifatida izohlaydilar.⁵ Paronimlar ko'pincha bir xil o'zakka ega bo'lgan, lekin turli qo'shimchalar yordamida yasalgan so'zlar hisoblanadi. Masalan, *iqtisodiy* va *iqtisodiyot* so'zlari bir xil o'zakka ega, ammo biri sifat, biri ot bo'lib, ma'nolari ham farq qiladi. Shunga o'xshash holatlar boshqa ko'plab so'zlarda

³ Abdurahmonov G'. **Tilshunoslik asoslari**. – Toshkent: Fan nashriyoti, 2012.

⁴ **O'zbek tilining izohli lug'ati** (5 jild). – Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi nashriyoti, 2006–2008

⁵ Hojiyev A. **O'zbek tili leksikologiyasi**. – Toshkent: O'qituvchi, 2002.

ham uchraydi. Tilshunos Sh. Rahmatullayev paronimlarni shakliy yaqinlik asosida yuzaga keladigan leksik birliklar sifatida ta'riflaydi.⁶

Paronimlar quyidagi belgilar bilan xarakterlanadi:

1. Talaffuz jihatdan o'xshash bo'ladi.
2. Yozilishi jihatdan o'xshash bo'ladi.
3. Ma'nosi har xil bo'ladi.
4. Nutqda chalkash qo'llanishi mumkin.
5. Ko'pincha bir o'zakdan yasalgan bo'ladi.

Bu so'zlar shaklan o'xshash bo'lsa-da, ma'nolari butunlay boshqa-boshqa. Masalan, adres – manzil, adresat esa xat yuborilayotgan shaxs degan ma'noni bildiradi. Agar bu so'zlar nutqda noto'g'ri qo'llansa, gapning ma'nosi o'zgarib ketadi. Shu sababli paronimlar nutq madaniyatida ham muhim o'rin tutadi.⁷

Paronimlar ayniqsa rasmiy uslub, ilmiy uslub va publitsistik uslubda muhim ahamiyatga ega, chunki bu uslublarda so'zlar aniq va to'g'ri qo'llanishi kerak. Paronimlarni noto'g'ri qo'llash uslubiy xato hisoblanadi. Shu sababli ko'pgina tilshunoslar paronimlar uchun maxsus lug'atlar tuzish zarurligini ta'kidlaydilar.⁸

Shunday qilib, paronimlar shaklan o'xshash, ammo ma'nosi har xil bo'lgan so'zlar bo'lib, ular nutqda ko'pincha chalkash qo'llanadi. Paronimlarni o'rganish leksikologiya, stilistika va leksikografiya uchun muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, ularni lug'atlashtirish, ya'ni lug'atlarda to'g'ri berish tilshunoslikning muhim masalalaridan biri hisoblanadi.

Leksikografiya tilshunoslikning lug'at tuzish nazariyasi va amaliyoti bilan shug'ullanuvchi sohasi bo'lib, unda so'zlarning shakli, ma'nosi, qo'llanishi va boshqa

⁶ Rahmatullayev Sh. **Hozirgi o'zbek adabiy tili.** – Toshkent: Universitet, 2010.

⁷ Abdurahmonov G'. **Tilshunoslik asoslari.** – Toshkent: Fan, 2012.

⁸ Апресян Yu.D. **Leksicheskaya semantika.** – Moskva: Nauka, 1974.

xususiyatlari lugʻatlarda aks ettiriladi. Lugʻat tuzishda soʻzlarning semantik tuzilishini toʻgʻri koʻrsatish, ayniqsa omonim va paronim soʻzlarni bir-biridan ajratish muhim masalalardan biri hisoblanadi. Tilshunos olimlarning taʼkidlashicha, omonim va koʻp maʼnoli soʻzlarni ajratish hamda paronimlarni izohlash leksikografiyaning murakkab muammolaridan biridir.⁹ Omonimlarni lugʻatlashtirishda eng asosiy muammo — omonimlarni koʻp maʼnoli soʻzlardan ajratish masalasidir. Baʼzi hollarda bir soʻzning turli maʼnolari oʻzaro bogʻliq boʻlsa, u koʻp maʼnoli soʻz hisoblanadi, agar maʼnolar oʻzaro bogʻliq boʻlmasa, omonim hisoblanadi. Bu farqni aniqlash esa har doim ham oson emas. Shu sababli ayrim lugʻatlarda bir xil shakldagi soʻzlar omonim sifatida berilsa, boshqa lugʻatlarda koʻp maʼnoli soʻz sifatida berilishi mumkin.¹⁰

Omonimlarni lugʻatlarda berishning bir necha usullari mavjud. Birinchi usul — omonimlarni alohida lugʻat maqolalari sifatida berish. Ikkinchi usul — bitta lugʻat maqolasi ichida rim yoki arab raqamlari bilan ajratib berish. Oʻzbek tilining izohli lugʻatida omonimlar koʻpincha raqamlar bilan ajratilgan holda beriladi. Bu usul lugʻat tuzishda keng qoʻllaniladi.¹¹

Masalan, lugʻatda quyidagicha berilishi mumkin:

- ot¹ – hayvon
- ot² – ism
- ot³ – otmoq feʼlining buyruq shakli

Bunday ajratish foydalanuvchiga soʻzlarning maʼnolarini farqlashga yordam beradi.

Paronimlarni lugʻatlashtirish ham oʻziga xos xususiyatlarga ega. Paronimlar shaklan oʻxshash boʻlgani uchun lugʻatlarda ularni yonma-yon berish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Bunda har bir soʻzning maʼnosi alohida izohlanadi va ularning

⁹ Abdurahmonov Gʻ. **Tilshunoslik asoslari**. – Toshkent: Fan, 2012.

¹⁰ Hojiyev A. **Oʻzbek tili leksikologiyasi**. – Toshkent: Oʻqituvchi, 2002.

¹¹ **Oʻzbek tilining izohli lugʻati**. – Toshkent: Oʻzbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2006–2008.

farqi misollar orqali ko'rsatib beriladi. Tilshunoslarning fikricha, paronimlar uchun maxsus lug'atlar tuzish ham zarur, chunki oddiy izohli lug'atlarda paronimlarning farqi har doim ham aniq ko'rsatilmaydi.¹²

Paronimlarni lug'atlashtirishda quyidagi tamoyillarga amal qilish tavsiya etiladi:

1. Paronim so'zlar bir joyda berilishi kerak.
2. Ularning ma'nolari aniq izohlanishi kerak.
3. Har bir so'zga misol keltirilishi kerak.
4. So'zlarning qaysi uslubda qo'llanishi ko'rsatilishi kerak.
5. Paronimlar jadval yoki taqqoslash usulida berilishi maqsadga muvofiq.

Hozirgi zamon leksikografiyasida elektron lug'atlar yaratish ham muhim ahamiyatga ega. Elektron lug'atlarda omonim va paronimlarni berish yanada qulay, chunki bunda so'zlarga misollar, sinonimlar, antonimlar, talaffuz va boshqa ma'lumotlarni ham qo'shish mumkin. Bu esa lug'atlarning ilmiy va amaliy ahamiyatini oshiradi.¹³

Shunday qilib, omonim va paronimlarni lug'atlashtirish tilshunoslikning muhim masalalaridan biri bo'lib, bu jarayonda so'zlarning ma'nosini aniq ajratish, ularni to'g'ri tasniflash va misollar bilan berish muhim ahamiyatga ega. Lug'at tuzishda zamonaviy leksikografiya yutuqlaridan foydalanish ushbu muammolarni hal qilishga yordam beradi.

Omonim va paronim so'zlarni lug'atlarda to'g'ri berish leksikografiyaning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Lug'at tuzishda so'zlarning shakli, ma'nosi, grammatik xususiyatlari va qo'llanish doirasi aniq ko'rsatilishi kerak. Ayniqsa, omonim va paronim so'zlarni berishda maxsus usullardan foydalaniladi.

¹² Rahmatullayev Sh. **Hozirgi o'zbek adabiy tili.** – Toshkent: Universitet, 2010.

¹³ Crystal D. **The Cambridge Encyclopedia of Language.** – Cambridge University Press, 2003.

Tilshunoslarning fikricha, bunday soʻzlarni notoʻgʻri berish lugʻatdan foydalanuvchilarni chalgʻitishi mumkin.

Bu usul omonim soʻzlarning maʼnolarini bir joyda koʻrsatish imkonini beradi va lugʻatdan foydalanishni qulaylashtiradi. Biroq ayrim tilshunoslar omonimlarni alohida maqolalar sifatida berish maqsadga muvofiq ekanligini taʼkidlaydilar, chunki bu usul soʻzlarning maʼnolarini aniqroq ajratish imkonini beradi.

Paronim soʻzlarni lugʻatlarda berishda esa boshqa usul qoʻllaniladi. Paronimlar odatda bir-biriga yaqin joyda yoki bir lugʻat maqolasi ichida taqqoslash usuli orqali beriladi. Bunda soʻzlarning maʼnolari izohlanadi va ularning farqi misollar orqali koʻrsatib beriladi. Bu usul paronim soʻzlarni bir-biridan ajratishni osonlashtiradi.

Masalan, paronim soʻzlarni quyidagicha berish mumkin:

Soʻz	Maʼnosi	Misol
Abonent	xizmatdan foydalanuvchi shaxs	Telefon abonent
Abonement	xizmatdan foydalanish hujjati	Sport zal abonementi
Iqtisodiy	iqtisodga oid	Iqtisodiy islohotlar
Iqtisodiyot	xoʻjalik tizimi	Oʻzbekiston iqtisodiyoti

Bunday jadval usuli ayniqsa oʻquv lugʻatlarida keng qoʻllaniladi.

Lugʻat tuzishda yana bir muhim masala — misollar tanlash masalasidir. Soʻz maʼnosi faqat izoh bilan emas, balki gap ichida ham koʻrsatilishi kerak. Bu foydalanuvchiga soʻzning qanday qoʻllanishini tushunishga yordam beradi. Zamonaviy leksikografiyada har bir soʻz uchun kontekstual misollar berish tavsiya etiladi.

O‘zbek tilidagi omonim va paronim so‘zlar tilning leksik boyligini va uning semantik murakkabligini aks ettiruvchi muhim birliklardir. Ularning o‘rganilishi nafaqat nazariy tilshunoslik, balki amaliy tilshunoslik, jumladan leksikografiya va nutq madaniyati sohalari uchun ham dolzarbdir. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, omonim va paronimlarning lug‘atlashtirilishi bir qator murakkab vazifalarni o‘z ichiga oladi:

1. Omonimlarni ko‘p ma‘noli so‘zlardan ajratish – ba‘zi so‘zlar shakl va talaffuz jihatdan o‘xshash bo‘lsa-da, ma‘nolari turlicha bo‘lishi mumkin. Lug‘atlarda bu farqni aniq ko‘rsatish, ularni raqamlar yoki alohida maqolalar orqali berish muhimdir. Bu til foydalanuvchisini chalkashlikdan saqlaydi.

2. Paronimlarni shaklan o‘xshash, ammo ma‘nosi turlicha so‘zlar sifatida izohlash – paronimlar ko‘pincha nutqda chalkash qo‘llanadi. Lug‘atlarda ularni yonma-yon berish, misollar bilan izohlash va farqini ko‘rsatish amaliy foydali hisoblanadi. Bu nutq madaniyati va uslubiy to‘g‘rilikni ta‘minlaydi.

3. Lug‘atlarda misol va kontekst berish – so‘zning ma‘nosini faqat izoh bilan emas, balki gap ichidagi qo‘llanilishi bilan ko‘rsatish lug‘atni yanada ilmiy va amaliy qiladi. Paronimlar uchun misollar orqali farqni ko‘rsatish o‘quvchi uchun tushunishni osonlashtiradi.

4. Elektron lug‘atlarni yaratish zarurati – zamonaviy leksikografiyada elektron lug‘atlar yaratish omonim va paronimlarni berishda yanada qulay imkoniyatlar yaratadi. Talaffuz, sinonimlar, antonimlar, qo‘llanilish misollari va boshqa ma‘lumotlarni elektron lug‘at orqali osonlik bilan taqdim etish mumkin.

5. Tilshunoslik va amaliy natijalar – tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, o‘zbek tilida omonim va paronimlarni lug‘atlashtirish ilmiy jihatdan puxta yondashuvni talab qiladi. Maxsus lug‘atlar yaratish, paronim va omonimlarning farqlarini tizimli tahlil qilish kelajakda o‘zbek tilining leksik boyligini samarali o‘rganish va rivojlantirishga yordam beradi.

Shu bilan birga, omonim va paronimlarni lug‘atlashtirishning nazariy va amaliy jihatlarini o‘zaro chambarchas bog‘liq. Lug‘at foydalanuvchisi uchun qulaylik yaratish, tilning semantik aniqligini saqlash va nutq madaniyatini oshirish – bu sohadagi eng muhim vazifalardir. Tadqiqot natijalari tilshunoslarga, lug‘atchilarga va o‘quvchilarga tilning leksik tuzilishini chuqurroq tushunishga va undan samarali foydalanishga yordam beradi.

Shunday qilib, o‘zbek tilidagi omonim va paronim so‘zlarni ilmiy jihatdan to‘g‘ri lug‘atlashtirish tilning leksik va semantik tizimini mukammal o‘rganishning zaruriy sharti hisoblanadi. Kelajakda maxsus ilmiy lug‘atlar va elektron bazalar yaratish orqali bu masala yanada mukammallashtirilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Hojiyev A. **O‘zbek tili leksikologiyasi.** – Toshkent: O‘qituvchi, 2002.
2. Rahmatullayev Sh. **Hozirgi o‘zbek adabiy tili.** – Toshkent: Universitet, 2010.
3. Abdurahmonov G‘. **Tilshunoslik asoslari.** – Toshkent: Fan, 2012.
4. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2006–2008.
5. Apresyan Yu.D. **Leksicheskaya semantika.** – Moskva: Nauka, 1974.
6. Crystal D. **The Cambridge Encyclopedia of Language.** – Cambridge: Cambridge University Press, 2003.